

3. **Líbeznost** – *Ta spočívá v mnohém, v pěkném obsahu řeči, v hlasu příjemném, v gestách, v dobrých přirovnáních i v ironii. Pokud jde o gesta: Ne maňasem anebo špalkem býti, ani zas fechtýřem nebo hejklířem – uměrenost je nejlepší.*

4. **Mocnost** – Slovo má být mocné, aby *kázané slovo hluboko vázlo v myslích posluchačů a jimi ... hýbalo.* Řeč má být opravdová, *aby z pravdy a vlastní citelnosti mluvil, aby příkladný byl ve všem ... a bez úhony.*

Nejjednodušším a možná i nejtěžším pravidlem pro tehdejšího, ale i dnešního řečníka je Komenského požadavek znalosti věci: *Dobře přehledna věc, poplyne tobě sama řeč.* Řada Komenského myšlenek má uplatnění i v dnešním rétorickém umění.

Značný vliv na rozvoj řečnického umění mělo u nás národní hnutí v době obrozenecké. Zejména vedoucí osobnost národního obrození **Josef Dobrovský** (1758–1829), filozof, který zpracoval českou mluvnici, později **Josef Jungmann** (1773–1847), profesor rétoriky a poetiky, autor *Česko-německého slovníku*. Tímto dílem prokázal bohatost a rovnocennost českého jazyka ve srovnání s jazyky světovými. V době národního obrození vyšla Jungmannova česká systematická učebnice výmluvnosti pod názvem *Slovesnost*, která se zabývala rétorikou jako vědní disciplínou.

Rokem 1848 začal u nás, podobně jako i v Rakousku-Uhersku, rozkvět řečnického umění. Vynikajícím řečníkem té doby byl **F. L. Rieger**, dále pak v průběhu 19. století **K. Sladkovský**, **F. Grégr**, **J. Herold**, **K. Kramář**, **F. Soukup** a také **T. G. Masaryk**, později první prezident Československé republiky.

2. TECHNIKA MLUVENÉHO PROJEVU

Předpokladem dobrého vyjadřování je dokonalé **ovládání techniky řeči**. Napodobováním mluvy ve svém okolí se učíme mluvit již od prvních měsíců života. Během řečového vývoje jsme vystaveni různým mluvním vlivům. Nejprve napodobujeme řeč svých rodičů a sourozenců, pak spolužáků a učitelů. Vývoj řeči je zhruba ukončen v sedmém roce našeho věku. Ve čtrnácti letech jsou naše mluvní návyky již pevně fixované. Velmi záleží na prostředí, kde vyrůstáme, na mluvních vzorech. Ale i přes kvalitní mluvní vzory, které nás obklopují, můžeme získat chybné návyky, například nevhodné posazení hlasu, špatné dýchání, pasivní artikulaci. Znalost následujících zásad techniky mluvené řeči nám pomáhá ke správnému ovládnutí mluvních orgánů, které se na vzniku řeči podílejí.

2.1 SPRÁVNÉ DÝCHÁNÍ (RESPIRACE)

Dechovým ústrojím vytváříme **výdechový proud**, který umožňuje vznik řeči. Porozumění dechovému procesu a dobrá práce s dechem jsou předpokladem zdravého hlasu (ovlivňují kvalitu výslovnosti a členění naší promluvy).

Jak dýcháme? Hlavním orgánem dýchání jsou **plic**e. Plicní kapacita vzduchu dospělého člověka je asi 3500 cm³. Vitální kapacita plic je dána množstvím vzduchu, který jsme schopni pojmout při maximálním vdechu. Závisí na objemu našeho hrudníku, na síle dýchacích svalů, na schopnosti vědomě pracovat a hospodařit s dechem. V plicích dochází k oxyličování krve, k výměně plynů mezi vnějším vzduchem (O₂) a krví (CO₂). Plicy jsou v těle uloženy v dutině hrudní. Stěny této dutiny tvoří **hrudní koš** a na spodní straně **bránice**. Oporou hrudního koše je **hrudní páteř**. Mezi žebry je **mezižební svalstvo**, jehož pomocí žebra zdvíháme, a tím rozšiřujeme hrudní koš (při vdechu), nebo jej zužujeme (při výdechu).

Dutinu hrudní odděluje od dutiny břišní mohutný sval – **bránice**. Ta se při vdechu smršťuje do dutiny břišní a tím rozšiřuje hrudní prostor. Při snižování bránice se orgány v dutině břišní stlačují a tím se přední břišní stěna vyklene ven. Protože bránicový sval nemá nervy, které by nám signalizovaly jeho pohyby, ovládáme ho prostřednictvím břišních svalů.

Rozeznáváme dva způsoby dýchání:

- **žební** (hrudní) – při nádechu rozšiřujeme hrudní koš tak, že žebra rozšíříme do stran, popřípadě nadzvedneme ramena a zaplníme vzduchem celou vrchní část hrudního koše.
- **bránicové** (břišní) – při vdechu se ramena uvolní, žebra se do stran nerozevírají, ale vyklenou se břišní svaly. Plný nádech cítíme za břišními svaly, v místech žaludku.

Většinou dýcháme smíšeným způsobem, který je také pro hlas a pro řeč nejvýhodnější. Budeme-li však mít projev, kdy je třeba mít uvolněná ramena a uvolněnou krční partii těla, zvolíme bránicový nádech. Bránicové dýchání je třeba se učit, protože umožňuje:

- dobrou ovladatelnost břišních svalů,
- břišním svalům lépe udržet pevný a plynulý výdechový proud,
- uvolnění horních částí těla,
- dobrý mluvní výkon při fyzické námaze i po ní.

Cvičení

Cvičení bránicního dechu

1. Ruku položíme na břicho, vydechneme všechny vzduch a břicho přitom zatáhneme.
2. Nadýcháme se, břišní svaly se vyklenou ven, ramena se při tom nesmí nadzdvíhat, pravá ruka kontroluje pohyb břišních svalů.
3. Při výdechu si pomáháme tak, že ruka sleduje vtačování břišních svalů dovnitř.

- Opakujeme a zkoušíme tak dlouho, až se dokážeme nadechnout pouze bránicovým dechem.

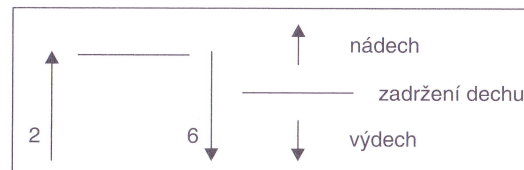
- **Nádech** – břicho se vyklene.
- **Výdech** – břicho se zatáhne.

- Nadechujeme se ústy a nosem zároveň! Ústa jsou mírně pootevřená. Nelapáme po dechu, ani se nenadechujeme pouze nosem, nádech nosem šustí.
- Cvičení dechu je možné provádět i vleže, například s knihami na břichu.

Pro správné tvoření hlasu a řeči je potřebné, aby dýchání bylo vědomě řízené a nebylo pouze automatickým fyziologickým dýcháním. Důležitý je zejména poměr **vdechu a výdechu**. Jsme-li v klidu, například ve spánku, je poměr vdechu k výdechu asi 2:3, mluvíme-li, délka výdechu se prodlouží až sedmkrát i vícekrát (1:7, 1:12). Protože čeština, jako většina jazyků, využívá k tvoření řeči výdechového proudu, je potřebné se s výdechovým proudem naučit dobře hospodařit. Zásobu vzduchu při mluvení doplňujeme tzv. **přídechy**. Práce s dechem spočívá ve správném načasování přídechu, nečekáme, až nám dojde tzv. **rezervní dech**. Přídech zařazujeme do řečové logické pauzy, protože poslouchající vnímá každou pauzu, i vdechovou, jako pauzu významovou. **Vědomé řízení dýchání je důležitější než vitální kapacita plic!**

Všechna dechová cvičení jsou založena na uvědomění si vlastního dýchání. Dýchací proces má tři fáze:

- vdech,
- výdech,
- pauzu.

Cvičení

Fáze dýchání

Silně vydechneme a chvíli počkáme, až budeme mít potřebu nového nádechu. Při výdechu používáme hlásku S a jakoby syčíme. Při tom kontrolujeme proud vydechovaného vzduchu, jeho pravidelnost, rozložení a sílu. Musí být jasný, zřetelný, plný a rovnoměrně rozložený.

Správné zdravé dýchání podporuje také vzpřímené držení těla (páteře). Ke zvýšení kapacity plic, k prohlubování dechu pozitivně přispívá sport – turistika, jízda na kole, mírný běh, plavání atd. Výborným dechovým cvičením je také zpěv. Posiluje dýchací a břišní svalstvo, uvolňuje horní partii těla. Při zpěvu se nadechujeme bráničním dechem, zpíváme plynule, klidným hlasem.

Cvičení

Dechové cvičení s pohybem

- Po 10 krocích svižné chůze se na 2 kroky nadechneme, na 2 kroky dech zadržíme a na 6 kroků vydechujeme.
- Uděláme 5 dřepů – pak zkoušíme 5 nádechů a 5 výdechů.

Cvičení na prodloužení dechu

Hluboce se nadechneme. Na 1 nádech říkáme co nejdelší část textu, nad kterým nemusíme přemýšlet – například delší říkadla, text písně, měsíce v roce tam i zpět...

Cvičení hlavního nádechu a vedlejšího nádechu

Následující větu si rozdělíme na části a označíme si nádechy. Pak si zkusíme nahlas říci větu na 1 nádech, přičemž dbáme na vyrovnaný tón hlasu a pravidelný rytmus:

Plavil jsem se od přístavu k přístavu, poznával nové a nové lidi všech barev a jazyků, prodával jsem a kupoval zboží, až jsem se dočkal, že se loď obtížená bohatstvím obrátila na cestu k domovu.

(F. Hrubín: Pohádky z tisíce a jedné noci)

Demostenovo cvičení

- Hluboký nádech, pak šeptem při výdechu rychle počítáme.
- Hluboký nádech a nyní počítáme nahlas.
Hluboký nádech a zkusíme čísla křičet.

Pamatujme

- Dodržujeme klidné a tiché nádechy, na hlasu nesmí být znát ubývání síly dechu.
- Vdechujeme ústy i nosem – posilujeme tím rozeznění obličejových rezonancí tzv. masky.
- Nádech nikdy nesmí přetrhout myšlenku.
- Interpunkce nebývá hlavním vodítkem při určování nádechu.
- Mluvíme středně silným hlasem, při zvýšení hlasu je větší spotřeba dechu.
- Správný způsob dýchání je základním předpokladem pro další práci s hlasem.
- Pokračovat ve výcviku hlasu lze až tehdy, umíme-li správně dýchat.

2.2 TVOŘENÍ A UŽÍVÁNÍ HLASU (FONACE)

Chceme-li pracovat se svým hlasem, je důležité vědět, jak hlas vzniká a čím jsou podmíněné jeho vlastnosti. Hlas je barometrem citů člověka. Může být sametový, měkký, dyšný, britký, drzý...

Hlasové ústrojí je uloženo v **hrtanu**, na přední straně krku (říká se mu také „ohryzek“) a skládá se z několika chrupavek, které tvoří ochrannou schránku pro **hlasivky**. Hlasivky jsou dva pružné a pohyblivé vazy, umístěné na spodní straně hrtanu. Trojúhelníková štěrbina mezi hlasivkami se nazývá **hlasová štěrbina** a zde se tvoří náš hlas.

Vzduch se do hrtanu dostane při výdechu, tlakem vzduchu se oddálí na zlomek sekundy obě hlasivky. Hlasová štěrbina se rozevře a část vzduchu uvolní. Tím se výdechový tlak zmenší a hlasivkové vazy se pružně vrátí do původního postavení. Opět převládne tlak výdechového vzduchu nad pružností hlasivek a celý děj se opakuje. Kmitáním hlasivek se přerušuje výdechový proud, jehož změny vnímáme sluchem jako **zvuk**. Rychlost kmitání hlasivek udává vyšší nebo hlubší tón. Ten je rozdílný při mluvení u mužů a žen. U mužského hlasu hlasivky kmitají asi 100× za vteřinu a vzniká tón výšky kolem **A**. Ženy mají hlas při mluvení o oktávu vyšší a hlasivky kmitají 200× za vteřinu.

Zvuk, který vzniká v hrtanu činností hlasivek, je pouze základní součástí lidského hlasu. Barvu dostává lidský hlas až průchodem **rezonančními du-**

tinami, uloženými nad hrtanem (dutiny hrtanová, ústní, nosohltanová a nosní). Jejich velikost, která je u každého z nás rozdílná, se podílí na individuální barvě hlasu, na jeho zvučnosti a síle.

Další rezonanční prostory, které ovlivňují pevnost hlasu, jsou v lebečních dutinách, zejména v dutině čelní. Ozvučují se chvěním tvrdých částí lebky. Dotkne-li se prsty při rozeznívání hlasu kořene nosu nebo temene hlavy, ucítíme lehké brnění. Vibrace se mění podle toho, kterou samohlásku cvičíme. Také rezonanci ve spodní části dutin, uložených pod hlasivkami, lze pocítit dotykem dlaně na prsní kosti.

Barva hlasu se mění věkem a je rozdílná u mužů a žen. Jedinečné hlasové zabarvení můžeme sledovat i u různých národností, porovnáním například německé a francouzské, italské a německé apod. Vlastnosti hlasu jsou dány nejen zděděnými vlastnostmi orgánového ústrojí, ale i výchovou a prostředím, ve kterém člověk žije. Tak jsou si podobné například hlasy členů rodiny, barva hlasu často vypovídá o povahových vlastnostech člověka i o jeho emocionálním rozrušení.

V lidové mluvě se říká „láska na první pohled“. Totéž bychom mohli říci o lidském hlase „láska na první poslech“. Janek Ledecký ve své písni zpívá: „...pro Tvůj hlas já pozastavím čas...“ Také některé firmy si vybírají pracovníky s příjemným hlasem, zejména pro práci se zákazníky a pro činnosti, které spojují firmu se světem (např. telefonistky).

Převážně většinu lidí při naslouchání zní příjemněji barevnější a nižší hlas. Možná je to dáno i tím, že jsme první lidský hlas – hlas své matky – vnímali přes plodovou vodu, a tak nižší, barevnější hlas máme spojený s libými pocity.

Aby náš hlas byl příjemný, je potřebné soustředit se při jeho pěstování na výšku, sílu a barvu. Ve cvičeních rétoriky používáme videotechniku – tak má posluchač možnost slyšet svůj hlas a vidět se při proslovu. Napomáhá nám to hodnotit svůj vlastní hlas, který vnímáme jinak než ten, kdo nás poslouchá, a pomáhá nám najít i příčinu nedostatku.

Vědomím lze ovlivňovat zejména sílu hlasu. V souladu s J. Hürkovou (1985, s. 75, upraveno) uvádíme pro řečnickou praxi tyto zásady:

1. Síla hlasu by měla být vždy přiměřená prostoru, ve kterém pronášíme mluvený projev. Větší sílu hlasu použijeme ve velkém prostoru s mnoha posluchači, menší silou hlasu budeme hovořit v malé místnosti s několika posluchači.

2. Silou hlasu nepřepínáme hlasový orgán. Zvyšování přirozené schopnosti práce hlasového ústrojí vede k hlasovým poruchám, které se mohou stát i chronickými.
3. Dbáme na to, aby síla hlasu během mluvního projevu postupně neslábla, což často vede ke snížení pozornosti posluchačů.
4. Neustále máme na paměti, že stupeň hlasové síly je podmíněn nejen dobrou prací hlasového orgánu a dobrou dechovou ekonomikou, ale i přesnou a pečlivou artikulací. Přesné tvoření hlásek, hláskových spojení, promyšlené členění vět kompenzuje do značné míry i nedostatečnou hlasovou sílu.

Cvičení

Cvičení hlasové síly

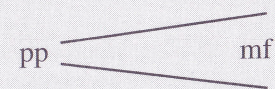
Cílem cvičení vědomého ovládnutí hlasové síly je schopnost vyjádřit proměnu hlasové síly.

Jednoduchý text cvičíme ve střední (přirozené) hlasové poloze:

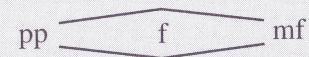
a) Na rovném tónu, bez dynamické proměny.

b) Od pianissima k mezzoforte.

c) Od pianissima postupujeme k forte a vracíme se k mezzoforte.

Věty pronášíme bez předechnu tak dlouho, dokud vydržíme. Použijme například počáteční větu *Starých pověstí českých* od Aloise Jiráska: *Pojďte a poslyšte pověsti dávných časů!*

Cvičení prodlouženého výdechu a rychlého, nenápadného příděchu

Zkoušíme pomocí říkadla přejetého z české lidové poezie:

*Slyšte lidé, co nového,
okrad chudý potřebného,
udělal mu škodu ráznou,
uřezal mu kapsu prázdnou.*

*A v té kapse byla švestka
a v té švestce byla pecka
a v té pecce bylo jádro,
tu ho máme, kmotře Vávro.*

Zkusíme, kolik dokážeme říci veršů na jeden výdech. Hluboce se nadechneme a verše pronášíme uvolněně, bez zesilování nebo zeslabování hlasu.

- Po dvou verších lehce, bez šelestu příděchujeme.
- Příděchujeme opět lehce, bez šelestu za každým třetím veršem.

Text lze použít i ke cvičení, je-li nás více v kruhovém uspořádání. Dojde-li prvním dech, předává dotykem ruky signál sousedovi a ten pokračuje dalším veršem.

Cvičení dlouhého výdechu

Hluboce se nadechneme a uvolněně bez proměny zesilování nebo zeslabování hlasu zkusíme, kolik veršů dokážeme pronést na jeden výdech. Není důležité, zda proneseme text pohádky celý. Snažíme se vědomě kontrolovat aktivní postavení hrudníku v nádechové poloze. Důležitá je vědomá kontrola práce dechových svalů.

*...Desatero šlo,
chytilo se devatera,
devatero osmera,
osmero sedmera,
sedmero šestero,
šestero patera,
patero čtvera,
čtvero trojima,
trojimo dvojima,*

*dvojimo jednera,
jednero babky,
babka řípky:
trhaly, trhaly,
řípka se přetrhla,
babka se převrhla,
a všichni se svalili,
v jednu hromadu.
Desatero šlo...*

(úryvek z pohádky K. J. Erbena: Řípka)

Pamatujme

- Nikdy necvičíme do hlasové únavy!
- Nikdy necvičíme bezprostředně po tělesné a duševní námaze (po nervovém napětí, rozčilení, únavě, nevyspání).
- Lidskému hlasu velmi škodí kouření, prašné prostředí, extrémní suchého a vlhkého vzduchu, extrémní teplotních rozdílů.
- V hlase se odrážejí nejen naše prožitky, ale i náš zdravotní stav. Dodržování hlasové hygieny je součástí péče o naše zdraví a o image naší osobnosti.

Doporučení

- Chceme-li **odkašlat** při mluveném projevu, raději několikrát polkneme. Časté odkašlávání vzniká často z trémy, z nervozity nebo z napětí. Přitom pocítujeme subjektivně hlasovou únavu, často máme pocit nutnosti zbavit se něčeho v krku. Kašláním se překrjuje hrtanová sliznice (jako bychom ji přejeli drátěným kartáčem) a znovu vzniká dráždivý pocit ke kašli. Polkneme-li, sliznici „pohladíme“, uklidníme.
- Před každým řečovým vystoupením se **rozmluvíme**. Je to obdobné jako ve sportu. Chce-li sportovec podat dobrý výkon, musí se nejprve řádně rozcvičit! Dechovými a hlasovými cviky, které jsme uvedli, se uvolní svaly mluvních orgánů a sníží se i pocit trémy.
- Při kataru horních cest dýchacích **často pijeme** a používáme pouze mírně **teplé nápoje**. Horký čaj ani alkohol nejsou vhodné, dráždí a vysušují sliznici. Také bychom neměli kouřit.
- Jsme-li indisponováni a musíme-li řečově vystoupit, snažíme se omezit sílu hlasu. Nikdy nešeptáme, ale mluvíme zněle a o to více pečlivě artikulujeme.
- Zdravé hlasové návyky je žádoucí pěstovat již u malého dítěte. Žijí-li děti v pohodovém rodinném prostředí, kde slyší klidný hlas, naučí se ho sami napodobovat.
- Je-li dovoleno dětem vynucovat si křikem své výhody, zvyknou si užívat tvrdého vyraženého začátku, který je pro hlasový orgán poškozující a vede často ke chraplavosti.

2.3 PŘESNÁ A PEČLIVÁ VÝSLOVNOST (ARTIKULACE)

Rozlišení zvuků lidské řeči probíhá v rezonančních dutinách nad hrtanem. Rezonanční dutiny jsou tři – **ústní, nosní a hrdelní**. Při mluvení používáme hlavně dutinu ústní, v níž vzniká většina hlásek. Dutina nosní svou rezonancí dodává hláskám tzv. nosové zabarvení.

Přesná artikulace probíhá v dutině ústní pomocí **mluvidel**, která tvoří: rty, horní a dolní čelisti se zuby, tvrdé patro, měkké patro s čípkem a jazyk. Při mluvení jsou **aktivní** zejména spodní ret, spodní čelist, jazyk a měkké patro s čípkem. **Pasivně** se artikulace účastní horní zuby, tvrdé a měkké patro a horní ret. Vytvářejí tzv. **artikulační základnu** a poskytují oporu aktivním orgánům. Nejdůležitějším artikulačním ústrojím je **jazyk**, který svým hrotem, hřbetem a kořenem vytváří největší skupinu hlásek.

Hlásky lidské řeči dělíme na samohlásky a souhlásky. Rozdíl mezi oběma skupinami je spíše **akustický**. Při samohláskách vznikají v rezonančních dutinách tóny. Samohlásky jsou tedy spojením hrtanového hlasu s tóny rezonančních dutin. Při souhláskách vznikají šumy, způsobené třením výdechového proudu o stěny překážek vytvořených mluvidly.

Předpokladem správné výslovnosti jednotlivých hlásek je dobrý stav našich artikulačních orgánů¹ a uvědomění si přesné artikulace. Společenská tradice určuje obecně platnou podobu tvoření hlásek a je také měřítkem správnosti. Například citlivě vnímáme správnou výslovnost **R** a **Ř**, které se tvoří v přední části dutiny ústní. Je-li hláska **R** tvořena kmitáním čípku nebo kmitáním okrajů hřbetu jazyka pod měkkým patrem, dochází k „ráčkování“, které vnímáme rušivě.

Kvalita výslovnosti je také ovlivněna dobrým stavem našeho chrupu, a zejména pak správným skusem obou čelistí. Také sliny, které udržují v dutině ústní vlhkost a čistotu (působí antibakteriálně), usnadňují polykání i pohyb rtů a jazyka, a tím napomáhají artikulaci. Jejich důležitou funkci si uvědomíme, máme-li jich málo nebo mnoho.

Důležitá je zejména logopedická prevence v předškolním věku. Každý chybný mluvní návyk v důsledku nedostatečné mluvní kultury v rodině, který se zakóduje do mozku dítěte, se obtížně odstraňuje. Pro poznání mluvních nedostatků je potřebné vědět, jak se české hlásky tvoří.

¹ Například dobrý stav a funkce měkkého patra, které se podílí na tvoření většiny samohlásek a souhlásek a uzavírá vchod do dutiny nosní, jsou rozhodující pro čistou a jasnou řeč. Není-li činnost měkkého patra v pořádku, slyšíme v řeči nepřijemné nosové zabarvení.

2.3.1 TVOŘENÍ A VÝSLOVNOST SAMOHLÁSEK

Samohlásky (vokály) A, E, I, O, U nesou v češtině **tón** a svou délkou i **rytmus** řeči. Při jejich znění je nejdůležitější **poloha a pohyb jazyka**:

- Při tvoření samohlásek A – E – I posunujeme jazyk dopředu a současně vzhůru ke klenbě patra.
- Při tvoření samohlásek A – O – U je pohyb opačný: jazyk se posunuje dozadu a vzdaluje se od přední části klenby.

Při výslovnosti samohlásek výdechový proud prochází dutinou ústní volně. Pouze polohou jazyka v ústech a podobou otevření úst dostávají samohlásky různou výšku a zabarvení.

Nejrozšířenější chybou při výslovnosti samohlásek je **nedostatečné otevření úst** (tzv. mluvení „skrz zuby“).

Všechna následující cvičení na výslovnost samohlásek² vyžadují uvědomění si práce dutiny ústní, utváření tvaru jejího otvoru (retní štěrby) a postavení jazyka.

Cvičení

Samohláska a – á

Dolní čelist spouštíme uvolněně, pomalu, brada klesá hluboko. Jazyk je v klidu ve spodině dutiny ústní za dolními zuby. Vzdálenost mezi rty by neměla být menší než tři centimetry.

Výslovnost samohlásky **A** začneme s mírně pootvřenými ústy a při každém dalším vyslovení otevíráme ústa stále více.

<i>Já mám, já mám, já nemám...</i>	<i>Ráda vstávám v rána smavá,</i>
<i>Auto jede, sláva, sláva!</i>	<i>šťastná, zdravá, usměvavá...</i>
<i>Táta mává, máma mává...</i>	
<i>Madagaskar, Havana a Jáva,</i>	<i>Tam dálka láká v marna hlad</i>
<i>Abrahám a Santa Clára.</i>	<i>a láká ptáka v nenávrat...</i>

² Při výběru cvičení pro výslovnost samohlásek a souhlásek jsme čerpali z knih: Žáček, J. *Abeceda*. Praha: Nakl. M. Švarce-Šule a spol., 1999 a Kábele, F. *Brousek pro tvůj jazýček*. Praha: Albatros, 1998.

Žár sálá z jara
na zprahlá lada.
Zmála láska dává dar
vzplál v barvách zmar
a brána jara padla,

strach z mála laskání dával tvar
a dlaň svá práva na vahadla kladla,
rána vlahá, marná snaha,
vzal však mráz...

Samohláska o – ó

Výslovnost cvičíme před zrcadlem, kontrolujeme zaokrouhlení rtů a snížení dolní čelisti (lehkým přiložením prstu pod bradou).

Jo – jo – no – no – to – to
Jájo – jo – jo – Máňo, Váňo – eňo – něňo
No jo, Máňo, to jojo, to je ono.
Toto loto!

Oto, portrét je toto, není to foto!

Rok to roste, rok to kvete, rok to zraje, co je to?
Kdyby nebylo oráče, nebylo by koláče.
Prorok Krok, rok co rok, prorokuje dobrý rok.

Samohláska u – ú – ů

Cvičíme ju – jú a porovnáváme rozdíl čelistního úhlu a tvaru rtů se slabikami jo – jó.

Mu, ju, vu, vüüüü...bububú...
Cukrüüü, cukrüüü...
Kuku, kuku, kluku, kluku...
Dudek dudá du, du, du...

Půjč mi svůj nůž.
Otevři ústa, dám Ti chrústa!
Vylez šnečku z úkrytu, půjč mi svoji ulitu!
Kdo to kuká nad koukolem?
Kukačka se kouká kolem.

Samohláska e, é

Při výslovnosti E hlídáme koutky úst, které nesmí utíkat do stran. Pak se totiž blíží výslovnosti I a vnímáme je jako nepřijemně ostré. Také výslovnost E, blíží-li se výslovnosti A, je špatná.

je – jé, Jene – nene
jedeme, meleme, vezeme
be – fe – le – me – pes – se – veze

Vem sem ten len!
Ty nezbedo jeden, jedeš z těch beden!

Jménem se nedej splést!
Ten se ale lehce nese světem hvězd.

Kmen teskně ležel v zeleném lese,
blesk letěl nebem, země se třese...

Leze, leze po železe,
nedá pokoj, až tam vleze...

Samohláska i, í

Výslovnost samohlásky I se nesmí podobat výslovnosti E. Výslovnost Í je artikulačně nejnáročnější, protože vyžaduje značnou námahu svalstva jazyka, který se posunuje vzhůru k paterní klenbě.

jinoch, jinak, jitro
pila, pivo, piliny
tiše, tikat, tito
šiška, šibal, šidí, košili vyšili
jíva, Jíro, jídlo
blíblibliblíí...
blín, blízko, blíženci

Svítej, svítej, svítáníčko
kdyby bylo snidáníčko,
svítej, svítej od rybníčka,
kdyby bylo půl žejdlíčka.

Bystřiny hýří tisíci víry,
jich břitký švih, vířivý příliv síly
nižina ztíší, zničí tisíci stín
tísnivých vin. V jitřním přítmi,
milý přijď.

Dvojhláska ou, au

Při výslovnosti se snažíme o plynulou výslovnost obou samohlásek.

*hou hou krásy jdou...
houpy houpy hou...
koulelo se koulelo...*

*au, au, aúúú...
auto, automatický, autodráha...
Mauglí, Maur, Maupic...
fauna, sauna, fauna, sauna...*

*Kolouch kohout s mouchou mnohou
s hloupou chloubou houpou nohou
plovou dlouhou strouhou ouzkou
chroupou oukrok s pouhou houskou.*

Souhrnná cvičení na přesnou výslovnost samohlásek

Snažíme se dodržovat délky samohlásek, zejména na konci slov. Mluvíme rytmicky. Pečlivě vyslovujeme, nespěcháme. Ke cvičení vokálů (samohlásek) jsme vybrali zvukové projevy ptáků ze spisu *Rada všelichých nerozumných zvířat a ptáků* z roku 1578.

*Skřivánek dí: Brlivrlí, bejvaj, voráči na poli!
Laštovice: Vidím, vidím, lenivého na úsvitě budím!
Žežulka volá: Kuku, kuku, na vospalého ráno tluku!
Vrána křičí: Kvá, kvá, kvá, jáť jsem, člověče, vždy tvá!
(Převzato z knihy: Hůrková, J., Makovičková, H.: *Základy jevištní mluvy* 2. Praha, 1986.)*

Následující cvičení je z knihy Radovana Lukavského: *Moje nejmilejší verše* (1996). R. Lukavský k nim píše: *Bieblova Škála nám může připadat jako pouhá slovní hříčka, dokud si neuvědomíme, že je to chvála krásy českých samohlásek, které mají kvalitu čistých tónů a skutečně vytvářejí přirozenou škálu od vysokého „i“ po hluboké „u“ či „ou“.* *Kde jen mohu, mladé lidi upozorňuji pomocí Škály, že vokály jsou naše české „bel canto“, jen je správně vyslovit!*

*Tyčinky tichých a bílých lilií
ve světlezeleném světle zeleně*

*tma padá na jantar jak zlatá harfa v barvách sála
Lolo, Lolo,
žluť smutku purpur strun
jdou loukou tmou.
(Konstantin Biebl: Škála)*

Pro vyznění krásy českých samohlásek přikládáme ještě další text básně K. Biebla:

*Spí myrty s mírnými lístky i mírnými stíny
spala stará zahrada jas jasna ve snách
Rybíz vybízí rty Filipíny
a tráva vstávala zrána na hradbách
(Konstantin Biebl: Akord)*

A pak už je jen krůček k tomu, bychom vnímali hudebnost české řeči, podaří-li se správně vystihnout hudbu slov například v poezii Hlaváčkově.

*Hrál kdosi na hoboj a hrál již několik dní,
hrál vždycky navečer svou píseň mollovou
a ani nerozžal si ohně pobřežní,
neb všechny ohně prý tu zhasnou, uplovou.*

*Hrál dlouze na hoboj, v tmách na pobřeží, v tmách,
na plochem pobřeží, kde nikdo nepřistál:
hrál pro svou Lhostejnost, či hrál spíš pro svůj Strach?
Byl tichý Pastevec, či vyděděný Král?*

*Hrál smutně na hoboj. Vzduch zhluboka se chvěl
pod písni váhavou a jemnou, mollovou...
A od vod teskně zpět mu hoboj vlhkem zněl:
Jsou ohně marny, jsou, vždy zhasnou, uplovou.
(Karel Hlaváček: Hrál kdosi na hoboj)*

2.3.2 TVOŘENÍ A VÝSLOVNOST SOUHLÁSEK

Pro přesnou výslovnost souhlásek je potřebné vědět:

Při výslovnosti souhlásek se staví do cesty výdechovému proudu v dutinách nad hrtanem určitá překážka. Ta buď úplně uzavře cestu výdechovému

proudu a pak se naráz uvolní. Vznikají tak souhlásky **závěřové** (ražené) – **P, B, M, T, D, N, Ť, Ď, Ň**. Je-li cesta pro výdechový proud zúžena a ten se tře úžinou, vznikají souhlásky **úžinové** (třené) – **F, V, Z, S, Ž, Š, L, R, Ř, H, CH, J**. U řady souhlásek se překážka neodstraňuje naráz, ale postupně a vznikají tak souhlásky **polozávěřové** (polosykvavky) – **C, Č**.

Podle místa tvoření rozeznáváme souhlásky:

- **retoretné**, tvořené na rtech – P, B, M,
- **retozubné**, tvořené na ostří řezáků – F, V,
- **dásňové**:
 - tvořené špičkou jazyka proti přední dásni – T, D, N, S, Z, C, L, R, Ř, a proti
 - tvořené špičkou jazyka proti zadní dásni – Š, Ž, Č,
- **tvrdopatrové**, tvořené na tvrdém patře – Ť, Ď, Ň, J,
- **měkkopatrové**, tvořené na měkkém patře – K, G, CH,
- **hrtanové**, tvořené v hrtanu – H.

Při tvoření souhlásek spolupracují v souhře rty, jazyk a hlasivky. Při výslovnosti každé souhlásky je jejich aktivita různě dominantní. Rty se podílí při tvoření hlásek P, B, M a F, V, činnost hlasivek je úplná při hrtanové souhláске H. U ostatních souhlásek je nejvíce aktivní jazyk.

V českém jazyce se rozlišují souhlásky **znělé** (hlasné) – **B, V, D, Ď, Z, Ž, G, H**, při nichž hlas zaznívá, a **neznělé** (nehlasné) – **P, F, T, Ť, S, Š, K, CH**, při nichž je účast hlasu minimální nebo žádná. Artikulačně se obě skupiny souhlásek odlišují tím, že souhlásky neznělé tvoříme větší silou než znělé.

Následující artikulační cvičení slouží k procvičování činnosti mluvidel při výslovnosti souhlásek. Je důležité si plně uvědomovat souhru artikulujících orgánů při tvoření jednotlivých hlásek a snažit se mluvit pečlivě. Při cvičení si můžeme pomoci sledováním vlastní výslovnosti v zrcátku. Učíme se také porovnáním naší výslovnosti s výslovností učitele, lektora a ostatních lidí. Nenecháme se odradit počátečními neúspěchy! Při cvičení je možné provádět menší korekce výslovnosti, ale při závažnějších poruchách je třeba vyhledat odbornou pomoc logopeda.

Cvičení

Souhlásky p, b, m

Vytváříme je sevřením obou rtů. Jazyk je v klidovém stavu.

pipipipi, pi pi pi pi...
pampa, pompa...
bimbam, bimbam, pimpam, pimpam...
bim buc bác, pim puc pác...
Boty, boty do roboty, kdo je koupí, neprohloupí.
mámo, mámo, maminko...
mimi, mimi, miminko...
mám, nemám, mám, nemám...

Obě **M** musí zaznít i na rozhraní slov, kdy artikulaci prvního **M** ukončíme a druhé **M** znovu vyslovíme:

kam mám jít
mám mámu, nemám mámu, mám mámu

Souhlásky f, v

Vytváříme pohybem spodního rtu proti horním řezákům. Jazyk je v neutrálním postavení. Artikulace souhlásky **F** je energičtější ve srovnání se souhláskou **V**.

vítr věje, fouká, fičí, foukej, foukej větríčku...
Fialenka, fiala, fůra fialových fialek.
Franto, Franto, Frantíku!
Vezmi flétnu, foukni do ní!

Vlajka vane ve vánku.
Zpívej, zpívej skřivánku!
Vašku, Věrko, Vlád'o, Vítku,
vyjdeme si na vyhlídku.
Ž vyhlídky je vidět svět.
Výletníci, vzhůru, vpřed.

Při správné výslovnosti dbáme na to, abychom souhlásky **V** a **F** nevynechávali nebo nezaměňovali za jiné. Například ve slovech: pravda, zrovna, svět, světlo (nesprávně prauda, zrouna, sjet, sjetlo).

Souhlásky t, d, n

Tvoříme je dotykem špičky jazyka za horní řezáky. Okraje jazyka jsou přitlačeny k okrajům paterní klenby po celé její délce. Čelisti jsou mírně rozevřeny.

*Tam ten den, tam ten den...
dutý datel tady tudy dá tam tudy tyto dudy...*

*Milý Tome, já mám tetu a ta troubí na trumpetu.
To nic není! Já mám tetu a ta tančí v kabaretu.
Teta Táňa, panečku, ta zná tisíc tanečků!*

*Dívá se do sadu, má dobrou náladu.
Vidí drozdy na dvorečku,
vidí datla na dubu,
vidí duhu nad dědinou.*

*Naše Nina není vinna,
poněvadž je maminčina.*

Při výslovnosti souhlásek **T** a **D** pečlivě doslovujeme. Pozor na výslovnost slov, u kterých se v souhláskových skupinách často **T** vynechává. Například: zvláštní, pekařství (nesprávně zvlášní, pekařství).

Souhlásky s, z

Při výslovnosti ostrých sykavek se vytváří úžina mezi hrotem jazyka a dásňovým výstupkem za horními řezáky. Hrot jazyka se opírá o dolní řezáky. Úžinou prochází výdechový proud, který se tře o hrany horních a dolních řezáků, čímž vzniká třecí šum, sykot.

ssss ... sousloví, soudek, sova, sud, psina, psota, svítí, světlo, zase se sype

*Sloni troubí písňě sloní...
Sviť mi, sviť mi, sluníčko...*

*Sláva, sněží! Syp se snížku!
Slávku vstávej! Vyskoč smíšku!...*

*Sova sedí sama v lese,
ve dne spí a nepohne se.
V noci houká „Vstávej sýčku!“
Potom spolu při měsíčku
slídí po lese.*

bzzz... zase, saze, sází, zasypal, zblízka, zmatek, zbytek, zdola, vozy, vzal

*Zuzko, zvu Tě na zmrzlinu!
Zvu i Zdeňka, zvu i Zinu...*

*Zůstaneš zase se Zuzanou, nebo
zůstaneš se Zazi ze Zanzibaru?*

Souhláska **S** je nejčastější souhláskou v souvislých textech. Je také třikrát delší ve výslovnosti než ostatní hlásky.

Souhláska c

Na rozdíl od výslovnosti **S** a **Z** se při výslovnosti souhlásky **C** vytváří mezi hrotem jazyka a dásňovým výstupkem za předními řezáky lehký závěr. Úzkou štěrbinou pozvolna uniká výdechový proud, který vytváří třecí šum.

*cccc, co, co, co... cococococo?
couvá, cupe, cena, věci, věno, úcta, kluci, měkce*

*Cibuláři jedou,
cibuličku vezou.
cibu – cibu – cibu – cibuličku...*

*Na celnici cizí synci
clili více cizích mincí,
mincí clili synci moc,
clili mince celou noc.*

Souhláska l

Při výslovnosti souhlásky **L** se hrot jazyka dotýká dásňového výstupku za horními řezáky. Výdechový proud prochází volnými průchody po bocích jazyka. Vyslovujeme lehce, špičkou jazyka jen švihně. Čelistní úhel je veliký, je vidět postavení jazyka.

*lalala... lalala... toulala se... toulala
lu – lu – lu, lu – lu – lu, ztratil jsem košulu...
Mytli, mytli, už mě chytli...
Levandule voněla, až se zahrádečka divila.*

*Lod'ka pluje z Lublaně,
lodník leze po laně.
Lod'ka pluje jako labuť,
ladně letí po vlnách...
Nelelkuj a lešti lak!
Lod' je lepší nežli vlak.*

Často chybujeme při oslabení výslovnosti **L** mezi dvěma samohláskami například: **děláte** má nedochovanou podobu [děáte].

Nesprávná výslovnost bývá způsobena chybným postavením hrotu jazyka, který se opírá o dolní řezáky místo o horní!

Česká správná výslovnost uznává v hovorové řeči pouze **L** střední, v nářečích se vyskytuje **L** měkké nebo tvrdé.

Souhláska **r, ř**

Kmitavé souhlásky se vytváří rozkmitáváním hrotu jazyka výdechovým proudem v přední části horního patra. Jazyk se tiskne bočními okraji k patrové klenbě. Volný hrot zdvižený k výstupku za bočními řezáky je rozkmitáván výdechovým proudem.

Při výslovnosti **Ř** jsou kmity jazyka rychlejší a častější, **Ř** je delší než **R**. Jsou to naše nejobtížnější souhlásky pro výslovnost.

trnky, drnky, brnky, crnky...

rarášek troubí tramtarará...

Ryby, raky, ryby, raky...

Pamatujte, rošláci – ruce máte na práci!

U hradu je stará brána,

sedí na ní černá vrána.

Vrána kráká kráky krák,

letí k hradu černý mrak.

Mrak usedá na bránu,

je to hejno havranů.

hoří, hoří, hoří...

hřmí, hřmí, hřmí...

Petře, nepepři pepřem pepřeného vepře.

Řehoři, kde rostou ředkvičky?

Na moři?!

Neřehtej se, Řehoři!

Kdyby rostli na moři, snědli by je úhoři.

Rostou v řádce na zahrádce...

Nesprávná výslovnost **R** a **Ř** patří do rukou logopeda. Při cvičení se snažíme vyslovovat obě souhlásky nenásilně, bez zdůrazňování.

Souhlásky **š, ž, č**

Průchod pro výdechový proud při tvoření tupých sykavek **Š** a **Ž** je více vzadu, hrot jazyka se zvedá k dásňovému výstupku za předními řezáky. Mezi hrotem jazyka, dásněmi a zuby se vytvoří dutina a tím se také tlumí ostrost sykotu. Polosykavka **Č** se výslovností podobá **T**, závěr jazykem však není úplný, úzkou štěrbinou mezi hřbetem jazyka a horním patrem zvolna uniká výdechový proud a dochází k vytváření třetího šumu.

šššššš... sál, šel, šašek, šidí, šnek, šrám, avšak

Šiška spadla na štěně,

štěně štěká zděšeně:

V lese straší, na mou duši!

Slyšely to moje uši!

Šiška, šiška, šišatá,

nestraš naše štěňata!

Žito, žito, žitečko...

Nech tu želvu, Žeryku! Želva není žádná žoužel.

Želva je živočích,...

Když je žár, želva leží na pobřeží,

užívá si života.

Že má úžeh? Želva stěží...

Ženich želvy je želvoun? Želvoun, želvák nebo želv?...

Čiči, čiči, čiči... čičo, čičo...

činčarára, čin, čin, čin...

Čišku, čišku, dej nám po oříšku!

Čichám, čichám člověčinu,

Čmucha čerchmant čili čert.

Čert se mračí, mhouří víčka,

čihá, čihá na človička.

Čert je samá čertovina...

Souhlásku **Z** nebo **S**, která předchází **Č**, neměkčíme:

z čehokoliv, mluvíš s člověkem z Moravy, z čtvrt litru čaje...

Souhlásky *t', d', ň*

Při tvoření těchto měkkých souhlásek se hrot jazyka lehce opírá o dolní řezáky; hřbet jazyka se energicky tiskne k přední části paterní klenby a vytváří pevný závěr.

tuky, tuky, tuk... tik, tak, tik, tak...

ta, tě, ti, to, tu...

Těžko, těžko, přetěžko...

pojd', dítě, pojd', dítě; dítě pojd'...

Dělo má děravou hlaveň.

díky Ti, děkuji Ti, jdi...

Nina, tůně, koně, v nížině, ukázněně

Někomu něco, někomu nic,

někomu málo, někomu víc.

Hlásku **Ť** vyslovujeme buď jako samostatnou (labuť), častěji je **T** měkčené ve spojení s **I** (ticho – t'icho) nebo s **Ě** (tělo – t'ělo). Při výslovnosti cizích slov je však **výslovnost tvrdá** (tiket – tyket)!

Souhláska *j*

Souhláska se vytváří tak, že se jazyk přitiskne po obou stranách k okrajům tvrdého patra. Uprostřed vznikne širší průchod pro únik výdechového proudu. Souhláska vyžaduje pečlivou výslovnost!

Jé, jé, jéje...

Júúú... júúú, júúú...

hajej, dadej, hajej, dadej, malej

já, já, Járo, já, já...

Jendo, je jahoda jedovatá?

Jakube, ty Janku, jahody jsou jedlé!

Jen je jez!

Josef jí raději jitrnice, já jsem jedlík jahod.

Jahody, jahody, jazyku, jazýčku, už se těš na hody.

Pečlivě **doslovujeme**: sij, bij, polej, rozbij.

Nevynecháváme souhlásku *J*.

- **na počátku slov** (jmění, jméno, jmelí; nesprávně – mění, méno, melí);
- **uvnitř slov** (přijmi, půjdeme, půjdu, půjčíme; nesprávně – přimi, přídeme, puđu, pučíme);
- **ve slovech s častým výskytem** (jde o to, pokud jde o to; nesprávně – deoto, pokudeoto).

Souhlásky *k, g, ch*

Měkkopatrové souhlásky **K, G** se tvoří ze všech souhlásek nejvíce vzadu v dutině ústní. Hřbetem zadního dílu jazyka, který se tiskne k měkkému patru, se vytváří závěr pro výdechový proud. Při výslovnosti souhlásky **CH** se okraje jazyka tisknou k měkkému patru a vzniklou úžinou se prodírá výdechový proud. Hrot jazyka se opírá o dolní řezáky, může však být i volně umístěn v dutině ústní jako při souhláskách **K, G**.

Kokokoko dák, kokoko dák...

kuku, kluku, kuku, kluku...

Já mám koně, vraný koně,

to jsou koně můj...

Kočka klimbá u krbu, kožíšek jí podrbu...

gloglogloglo gloria...

Byl jeden gajdoš,

gajdoval za groš.

Gajdoval na gajdy³

za mísu kulajdy.

cha, cha, cha, chi, chi, chi...

Chlebe, chlebe, chlebičku,

v bříšku mám jak v nebičku.

Chumelí, chumelí,

chlapci budou veselí...

Chrpičko, chrpičko,

aby mě nebolelo očičko!

³ gajdy = dudy

*Chacha chacha chichu chichu,
copak je ti, Honzo, k smíchu? ...*

Souhláska **G** je znělá podoba souhlásky **K**. Často z pohodlnosti na začátku slov hlásku **G** vynecháváme: kdyby, když (správně – gdyby, gdyš; chybná výslovnost – dybi, dyš).

Při výslovnosti slov se souhláskou **CH**, doslovujeme: co by**ch**, kdyby**ch**, aby**ch**.

Souhláska h

Při tvoření hrtanové souhlásky **H** je jazyk v klidovém postavení, měkké patro tvoří závěr, rty jsou v neutrálním postavení. Výdechový proud vychází z úst bez překážky. Podstatou hlásky **H** je znění hrtanového hlasu, který se vytváří zvláštním postavením hlasivek.

*Haj, husičky, haj,
přes zelený háj...*

*Holuběnko bledá,
holúbek tě hledá,
po horách, po lesi,
holuběnko, kde jsi?*

*Heleno, Hanko, Hynku, hurá na houby!
Hledej, Hanko, hledej, Hynku!
Hanka našla holubinku.
Hledej, Hynku, hip, hip, hip!
Hurá, Hanko! Hele, hřib!...*

Souhláska **H** je po stránce dechové i artikulační velmi namáhavá. Pokud není výdechový proud dostatečně silný, souhláska se ztrácí.

Souhrnná cvičení na přesnou výslovnost souhlásek

Ke cvičení výslovnosti souhlásek jsme vybrali česká přísloví, v nichž se projevovala moudrost a vtíp našich předků:

*Zpívej, co umíš, jez, co máš, nesahej výš;
mluv, co víš, dělej, cos povínen, tak obstojíš.*

*Kdo se žení pro krásu, ta trvá jen do času;
kdo se žení pro statky, ty přichodí na zmatky;
kdo se žení pro cnost, ta trvá na věčnost.*

*Dluh má nohy, pole oči, les uši:
na ty tři věci pozor míti se sluší.*

*Lékaře nezkušeného,
pokrmu nedovařeného
a pití zbytečného –
jsi-li moudrý, vystříhej se toho!*

*Lepší moci hrst než práva pytel.
Nepřilžeš-li, neprodáš.
Sliby se slibují, blázni se radují.
Dobré slovo – lepší než peněz mnoho.
Člověka po řeči, bylinu po vůni (poznáš).
Mnoho může pečť v listu, více slovo včas a k místu.*

Správnou výslovnost souhlásek si lze procvičit i na textu hádanek z dětství:

*Svatá Voršila, perly rozsila,
měsíc viděl, nepověděl,
slunce vstalo, posbíralo. (rosa)*

*V lese se narodilo,
doma se přistrojilo
a rukou pláče. (housle)*

*Rozsypal se hrách,
po starých cestách,
nikdo ho nesebere,
ani král,
ani královna,
ani krásná princezna. (hvězdy)*

*Les třeští,
beran vřeští,
kůň po tom chodí,
nic tomu neuškodí. (housle)*

Doporučení

Při cvičeních výslovnosti hlásek věnujme pozornost zejména **práci jazyka**.

Cvičení

Cviky pro jazyk

- Hra na čerta – pohyb jazyka dopředu a dozadu.
- Hra na ještěrku – pohyb jazyka zleva doprava.
- Olíznutí kroužením jazyka na obě strany.

Další cviky

- Našpulení rtů (foukání, polibek, pískání).
- Pes cení zuby (rty se roztahují do šířky).
- Klapání koňských podkov (jazyk špičkou nahoru, po patře dozadu a rychle zpět).
- Prasknutí balonků (nafouknout tváře a prsty je propíchnout).
- Veverka (horními rty „stahujeme marmeládu“ z dolního rtu).

Pamatujme

- Při výslovnosti hlásek se snažíme udržet **postavení předních a zadních zubů nad sebou**. Při kontrole práce mluvidel si pomáháme pohledem do zrcadla.
- Nejprve se věnujeme **nácviku správného dýchání**, přidáváme **nácvik samohlásek** a pak se **věnujeme výslovnosti souhlásek**.
- Cvičné texty **čteme nahlas!** Čteme pomalu, dbáme na správnou výslovnost, přemýšlíme o obsahu textu. Teprve potom se snažíme dát svému projevu výraz a tvar.
- Nezapomínáme na **hlasovou rozcvičku** před vystoupením. Měla by obsahovat jak dechová cvičení, tak i hlasová a artikulační cvičení. Její skladba je však individuální, je třeba vyzkoušet různé varianty.

... Hlas musí zpívat i v rozhovoru i ve verši, musí znít jako housle a ne harašit slovy jako hrachem o stěnu. Jak dosáhnout toho, aby tok rozhovoru byl nepřerušovaný, plynul, spojoval vzájemně slova a celé věty, aby je prostupo-

val jako nit korále a nerozbíjel je na jednotlivé slabiky? Kdybych vládl oním houslově plynulým zvukem, mohl bych ho jako houslista nebo violoncellista upravovat, dodávat mu na sytosti, hloubce, průzračnosti, jemnosti, měnit jeho výšku, mluvit legato, staccato, piano, forte, glissando, portamento apod. Mohl bych zvuk náhle přerušit, držet rytmickou pauzu, dodávat hlasu rozmanitou barvu...

Hledám přirozenou hudební zvučnost. Potřebuji, aby ve slově ano hláska „a“ zpívala svou melodii a aby ve slově ne se totéž dělo s hláskou „e“. Přeji si, aby v dlouhé řadě jedny samohlásky přecházely do druhých a aby souhlásky mezi nimi „neharašily“, ale rovněž zpívaly; vždyť leckteré mají svou táhlou, hrdelní, syčivou či bzučivou podobu, která tvoří jejich charakteristickou zvláštnost...

Co se dá vyjádřit pěti harašivými tóny?...

(K. S. Stanislavskij: Můj život v umění)

2.4 SPISOVNÁ VÝSLOVNOST

Předněst kultivovaně veřejný mluvený projev vyžaduje dodržování **pravidel spisovné výslovnosti**. Souboru zásad a pravidel spisovné výslovnosti říkáme odborně **ortoepie** (z řeckého *orthos* = správný, *epos* = slovo, mluva). Mluvená podoba českého jazyka má svá závazná pravidla při vyslovování hlásek, hláskových spojení a při užívání správného slovního přízvuku. Spisovná norma se však vztahuje i na zvukovou podstatu vět – členění souvislé promluvy na větné úseky, uplatnění melodie a dynamiky v mluveném projevu.

Užívání spisovného jazyka je vizitkou jazykové kultury řečníka, jeho úcty k posluchačům.

2.4.1 SAMOHLÁSKY

V současných mluvních projevech se často **nepisovně zkracují** dlouhé samohlásky, zejména **Í** a **Ů** (psané také **Ů**) (viz Hůrková, J. Česká výslovnostní norma. Praha: 1995).

Zkracování **Í** a **Ú** je nejčastější:

- v **nepřízvučných slabikách** ve slovech:
 - paní [pani], není [neňi], myslím [myslim], pánům [pánum], domů [domu], dolů [dolu] aj.
- v **přivlastňovacích zájmenech**:
 - můj, tvůj, svůj [muj, tvuj, svůj]
- v **přízvučných slabikách**:
 - vím [vím], stůjte [stujte], zůstane [zustane] aj.

Česká výslovnostní norma vyžaduje přesné rozlišování samohlásek dlouhých a krátkých.⁴

Délka samohlásky má také vliv na význam slova, například: rada – ráda, žila – žíla, síly – síly a na odlišení tvarů slov: myslí – myslí, jejich – jejich apod.

Časté jsou při nespisovné výslovnosti otevřené podoby českých samohlásek, zejména **I / Í** a samohlásky **O**. Nespisovná výslovnost **I / Í** se blíží (zejména v Praze a Středočeském kraji) výslovnosti **E / É**: byl [bel], vid' [ved'], film [felm], lidová [ledová]...

Samohláska **O** se při výslovnosti nespisovně vyslovuje jako nízké **A** (a ještě nespisovně prodloužené): co? [cá?], proč [práč?]. Jen z kontextu poznáme, zda jde o kroj či kraj, bolí či balí, plot či plat.

2.4.2 SOUHLÁSKY

Při spisovné výslovnosti souhlásek platí tato pravidla:

- Setkají-li se dvě **stejně souhlásky** ve slově za sebou, čeština zjednodušuje výslovnost na souhlásku jedinou: panna [pana], účinný [účíný], měkký [měký], cenný [cený], babiččin [babičin], leccos [lecos], vyšší [vyší], nižší [niší], nevinný [neviný].
- Výslovnost se **zachováním obou souhlásek** je u slov:
 - kde by mohlo dojít ke změně smyslu slova: podaný – **poddaný**, přetancit – **předtančit**, nejasný – **nejjasnější**, raci – **racci**, odával se – **oddával**,
 - u přídavných jmen: kukaččí, cvrččí, křeččí,
 - na rozhraní slov, z nichž jedno končí a druhé začíná stejnou souhláskou: **před domem, tam měl, když šel, bez slevy,**

⁴ Zkracování dlouhých samohlásek může být také dáno nářečím zejména z oblasti Lašska a Valašska.

- na tzv. švu složených slov, v příponách rozkazovacího způsobu s koncovkou -me, ve spojeních s částicí -li, na švu předpon před-, od-, nad- a slovního základu, který začíná souhláskami **T, D** a na švu předpon roz- a bez- a slov začínajících sykavkami **S, Z**.

Například u slov uvedených v tabulce 1.

Tab. 1 Výslovnost souhlásek na tzv. švu složených slov

	správná	nesprávná
půlletý	půlletý	půletý
půllitr	půllitr	půlitr
zlomme	zlomme	zlome
uvědomme si	uvědomme si	uvědome si
dal-li	dal-li	dali
řikal-li	řikal-li	řikali
předtucha	přettucha	přetucha
naddůlní	naddůlní	nadůlní
odtud	ottut	otut
nadto	natto	nato
rozsah	rossach	rosach
rozzářit	rozzářit	rozářit

- Při výslovnosti **souhlásek artikulačně příbuzných T – D; S – Š; D – Z, Ž; T – C, Č; D – C, Č**; a při výslovnosti souhlásek **TT, DD, TT** dbáme na následující výslovnost slov podle tabulky 2.

Tab. 2 Výslovnost souhlásek artikulačně příbuzných

	správná	nesprávná
podšívka	potšífka	počívka
bát se	bátse	báce
skrývat se	skrívatse	skrívace
od života	odživota	oživota
před sebou	přetsebou	přecebou
být často	bít často	bíčasto

Pokračování

	správná	nesprávná
od času	otčasu	očasu
porotce	porotce	poroce
matce	matce	mace
Lidčín	Litčín	Ličín
Hradčany	Hratčany	Hračany
pražský	prašský	praský!
rozšířit	rossířit	rošířit
nahradte	nahrat'te	nahra'te
nedopustte	nedopust'te	nedopuste!
pustte	pust'te	puste!

- Při výslovnosti pomocného slovesa **býti** se počáteční **J** ve tvarech jsem, jsi, jsme, jste, jsou vyslovuje **zjednodušeně bez samohlásky J**: byl jsem [byl sem], přijali jste [přijali ste], přišli jsme [přišli sme], volal jsem [volal sem].

Výslovnost souhlásky J se zachovává u slovesa býti ve slovesném tvaru zájmena (nejsem, nejsou, nejsme...)

- Při výslovnosti **dvou- až tříčlenných souhláskových spojení** zachováváme ve spisovném mluveném projevu jejich **plnou výslovnost**. Redukce souhláskových spojení snižuje srozumitelnost mluveného slova! Vyslovujeme všechny souhlásky:

□ **Na začátku slov:**

Tab. 3 Výslovnost dvou- až tříčlenných souhláskových spojení na začátku slov

	nesprávná		nesprávná		nesprávná
vždyť	dyť	vzdělaný	zdělaný	hřebík	řebík
vždycky	dycki!	vzbudit	zbudit	hřbitov	řbitov
				hřmí	řmí

□ **Uprostřed slov:**

Tab. 4 Výslovnost dvou- až tříčlenných souhláskových spojení uprostřed slov

	nesprávná		nesprávná
švestka	šveska	deštník	dešník
jestli	jesli	zvláštní	zvlášní (ale i zlášní)
prázdný	prázný	zvláště	zvlášně (ale i zlášně)
prázdniny	prážniny		

□ **Na konci slov:**

Tab. 5 Výslovnost dvou- až tříčlenných souhláskových spojení na konci slov

	nesprávná		nesprávná
jedenáct	jedenác (ale i jedenást)	dost	dos
radost	rados		

- Při výslovnosti **souhláskových spojení s nosovkami M, N, Ň** pamatujeme!

Tab. 6 Výslovnost souhláskových spojení s nosovkami M, N, Ň

	nesprávná		nesprávná
ženská	žencká	menšina	menčina
slovenská	slovencká	hanba	hamba
plzeňský	plzenckí	klenba	klemba
loňský	lonckí	město	mjesto
menší	menčí	v zimě	vzimje

- **Přípustná zjednodušená výslovnost** souhláskových spojení je například ve slovech: dcera [cera], srdce [srce], ctnost [cnost].

Výslovnost číslovek sedm, osm

Číslovky **sedm, osm** mají dvě výslovnostní podoby. Můžeme je vyslovovat buď se souhláskou **M** tj. [sedm], [osm] anebo se samohláskou **U** [sedum], [osum]. Podobně vyslovujeme **sedmnáct, osmnáct, osmdesát** a odvozeniny **sedmnáctý, osmnáctý** apod. Ve veřejných mluvených projevech se do-

poručuje výslovnost [sedum], [osum]. Pro citaci historických dat je lépe použít výslovnostní podobu s [m] například [sedmdesát], [osmnáctý] apod.

Nesprávná výslovnost je [sedn], [osn], [sednácť], [osnácť] atd.

Pozor! **Vyslovujeme [sedmi], [osmi], [osmý]** apod.

2.5 VÝSLOVNOST CIZÍCH SLOV ⁵

Přejatými (cizími) slovy si každý kulturní jazyk pomáhá k označení nových věcí, předmětů a jevů, které přináší lidské poznání. Ve výslovnosti cizích slov jsme často nejistí. Je to dáno jednak tím, že nynější generace mladých lidí se neučila povinně latinu, z níž český jazyk přejal mnoho cizích slov, a jednak tím, že se cizí slova postupně přizpůsobují domácí slovní zásobě. Nejistota při výslovnosti přejatých slov způsobuje také jiný poměr mezi pravopisem a výslovností, než je tomu v českém jazyce.

V češtině se můžeme setkat s třemi možnostmi:

1. Původní pravopis i výslovnost přejatého slova zůstává.

Příklady: interview [intervjú], resumé [rezimé], outsider [autsajdr].

2. Přejatá slova se přizpůsobují českým pravopisným i výslovnostním zvyklostem jen částečně.

Příklady: terapie – původně *therapeia*, kandidát – původně *candidatus*.

3. Pravopis přejatých slov je počestěn a je zcela shodný s výslovností.

Příklady: toaleta, sezona, pasažér... Původní pravopis těchto slov byl – toilette, saison, passager.

2.5.1 ZÁSADY ČESKÉ VÝSLOVNOSTI PŘEJATÝCH SLOV

Výslovnost cizích slov se přizpůsobuje zvukové (fonetické) podobě českého spisovného jazyka:

- **Jiný slovní přízvuk cizího slova se v českém jazyce přesouvá výhradně na první slabiku slova** (platí to i pro výslovnost cizích vlastních jmen např. Michelangelo Buonarotti [mikelanželo buonaroty], George Gershwin [džórdž géršvin], Georges Bizet [žorž bize] apod.).

⁵ Při zpracování textu bylo využito publikace J. Hůrkové *Česká výslovnostní norma*. Praha: Scientia 1995.

■ Cizí hlásky, které čeština nemá, nahrazujeme hláskami českými s podobnou zvukovou podobou.

- Anglické **W** nahrazujeme českým **V** (například ve slovech watt [vat], western [vestern]...).
- Anglické a německé **P, T, K** (vyslovované s přídechem) nahrazujeme českými souhláskami **P, T, K**.
- Francouzské nosové samohlásky (psané an, am, en, em) nahrazujeme spojením českých samohlásek nenosových +**N, M** vyslovujeme je tedy bez nosového přízvuku [an], [am], [en], [em], popř. [án], [ám]. Příklady: chantan [šantán], camembert [kamambér] i [kamambert], calambour [kalambúr], banque [bank], Jean [žan], menu [meni].
- Francouzské zadopatrové **R** nahrazujem českým **R** předojazyčným. Příklady: bureaucratie [birokracie], Robet [robert], François [fransoa], radio [radjo].
- Německé **Ö, Ü** (psané také oe, ue), nebo francouzské samohlásky psané **EU, U** se nahrazují v češtině [e, é] a [i, í]. Například německé Düse [dýza], roentgen [rentgen], Pasteur [pastér], revue [revi]...
- Francouzské samohlásky **E, O** (psané nejčastěji é, o, au, eu) nahrazujeme v češtině samohláskami [e, é] nebo [o, ó]. Příklady: plateau [plató i plato], pneu [pné], adieu [adjé], Renault [renó], moteur [motér], restaurant [restorán].

■ Melodie cizích slov se přizpůsobuje melodii české (klesavé)!

Pamatujme

Zařadíme-li do mluvního projevu ustálená rčení přejatá z cizího jazyka – citát nebo několikoslovné názvy – zachováme přesnou výslovnost jazyka, z něhož citujeme.

Tab. 7 Příklady citátových výrazů

francouzské	italské
en face [ánfas]	concerto grosso [končerto groso]
chargé d'affaires [šaržedafér]	salto mortale [salto mortále]
en passant [án pasán]	alla marcia [ala marča]

Pokračování

Pokračování

francouzské	italské
enfant terrible [anfanteribl]	grappa [grapa]
changez – passer [šanžé pasé]	
anglické	latinské
all right [ólrajt]	persona grata [persóna gráta]
come-back [kchambek]	curriculum vitae [kurikulum víté]
fair play [fér plej]	honoris causa [honóris kauzá]
five o'clock [fajvoklok]	ex offa [eks ofó]
	in articulo mortis [in artykuló mortys]

Výslovnost psaného s

- Ve slovech *puls, impuls, kurs, exkurs, dispens* (s možností psát na konci z), vyslovujeme [s] tj. [puls], [impuls], [kurs], [exkurs], [revers], [dispens]. V dalších pádech vyslovujeme [z] tj. [pulzu], [impulzu], [kurzu], [exkurze], [reverzu], [dispenzární] apod.
- Souhlásku **S** vyslovujeme ve všech pádech slov: *dres – dresu, albatros – albatrosu, chaos – chaosu, servis – servisu, patos – patosu* apod.
- Souhlásku **S** vyslovujeme u slov (většinou francouzského nebo latinského původu): *agrese, secese, pesimismus, kompresor, adresa, recese, demise, profesor* apod.
- V souladu s dvojí možností psaní **S** a **Z** je možná i dvojí výslovnost slov se [s] a [z] u slov: *diskuse i diskuze [dy], disertace i dizertace [dy], renaissance i renezance, resort i rezort*.

I když převažuje v mluvených projevech výslovnost s hláskou **Z**, užití neznělé hlásky **S** se považuje za kultivovanější a stylově vyšší.

Výslovnost k a g v cizích slovech

Za normativní a kultivovanou se považuje výslovnost slov se zachováním souhlásky [k] ve slovech: *demokracie, demokratický, balkon, motocykl, krém, lokál, dekret, cirkus, frekvence*.

Nekultivovaná je výslovnost: [demogracije], [demogratický], [balgon], [motocigl], [grém], [logál], [degret], [cirus], [fregvence].

Mezi slova, u nichž se ve spisovném jazyce vyslovuje [k], patří *cikáni* (z řec. tsiganos), *korálka* (z pol. gorzatka), *kvaš* (z fr. gouache).

Výslovnost ex-

Před samohláskou vyslovujeme jako [egz-]. Například slova: *existence, exotický, exulant* vyslovujeme [egzistence], [egzotický], [egzulant].

Ve slovech, kde je **ex-** předponou vyslovujeme [eks]: *exministr, exadmirál* [eksminystr], [eksadmirál] aj.

Ve slovech *exces* [eksces], *extrém* [ekstrém], *exponát* [eksponát], *exhalace* [egzhalace] aj. se řídíme pravidly české znělostní podoby.

Výslovnost souhláskového spojení [nž], [nš]

Slova *manžeta, planžeta, dranžirovat, revanšovat, blanširovat, manšestr* vyslovujeme tak, jak se píší. Výslovnost [manžeta], [manžestr] je nekultivovaná!

I slovo *koncert* vyslovujeme shodně s psanou podobou slova – nikoliv [konzert]!

Pamatujme

Použijeme-li v mluveném projevu cizí slovo, ověříme si jeho přesný význam a jeho správnou výslovnost!

2.6 VADY VÝSLOVNOSTI

Vady výslovnosti působí v mluveném projevu rušivě. Stírají srozumitelnost projevu a často odvádějí pozornost posluchačů od jeho obsahu. Mohou také oslabovat zdravou sebedůvěru řečníka. Vynikají zvláště v situacích, kdy máme mluvit do mikrofonu.

Nejčastější projevy nesprávné výslovnosti jsou v češtině:

1. **Rotacismy**, tj. vadná výslovnost kmitavých souhlásek **R** a **Ř** (lidově se označuje jako „ráčkování“). Obě souhlásky správně vznikají kmitáním hrotu jazyka proti dásním. Ráčkování vzniká rozkmitáním okrajů zadního hřbetu jazyka pod měkkým patrem nebo rozkmitáním čípku. Obě **R** se pak podobají výslovnosti francouzského **R**. Při procvičování se místo

R nebo **Ř** použije souhláska **D**, pro vytváření hmatového pocitu na správném místě pro artikulaci **R**.

□ Cvičíme:

tdubka, tdám, tdakař (tj. trubka, trám, trakař),
pdavý, pdavo, pdosba (tj. pravý, pravo, prosba).

2. **Sigmatismy**, tj. nesprávná výslovnost sykavek **S, Z, Š, Ž** a polosykavek **C, Č**. Poruch sykavek je řada druhů a jejich náprava vyžaduje většinou pomoc logopeda. Nejčastější poruchou je návyk vyslovovat sykavky **S** s nadměrnou sykavostí nebo s příliš tupou výslovností (dochází až k šišlání). Zásadou pro nápravu sigmatismů je uvědomění si správné artikulace (viz popis výslovnosti sykavek). Šeptáme souhlásku **T**, přičemž hrot jazyka opíráme o dolní řezáky místo o dásňový výstupek. Tvar ústní šterbiny je zúžený s koutky vytaženými do stran jako při výslovnosti samohlásky **I – Í**. Postupně artikulaci oslabujeme, až vzniká zvuk jako při výslovnosti souhlásky **C**. Po zvládnutí a upevnění tohoto zvuku prodloužíme šeptané **C** k vyslovení ostré sykavky **S**.
Nesprávnou výslovnost sykavek způsobuje také každá změna chrupu.

3. **Lambdacismy**, tj. nesprávná výslovnost („rozmazání“) souhlásky **L**, která je častá zejména u mladých lidí. Vadná výslovnost je způsobena nesprávným postavením špičky jazyka, který se opírá o dolní řezáky, místo správně o horní řezáky.

Při nápravě postačí uvědomit si správné postavení jazyka a zafixovat hmatový pocit. Při cvičení souhlásku **L** spojujeme se samohláskou **A** a střídáme různé slabiky:

□ Cvičíme:

la, ta, la, ta...
láme, táta...

Pro správnou výslovnost jsou důležité správné mluvní vzory v rodinném prostředí a později ve škole. Do lidské řeči, která úzce souvisí s vyšší nervovou činností, se promítá vnitřní život člověka. Narušení činnosti nervové soustavy může způsobit poruchy výslovnosti,⁶ poruchy hlasu a modulaci souvislé řeči. Při nápravě závažnějších vad řeči se obracíme na odborníka – logopeda nebo na lékaře.

⁶ Například všechny druhy koktavosti (balbuties) – vyslov. [-tyjes] – nejsou vadami řeči, ale neurózami řeči.

2.7 ZVUKOVÁ MODULACE ŘEČOVÉHO PROJEVU

Chceme-li přednést působivý a účinný mluvený projev, nestačí ovládat techniku řeči, ale je třeba se seznámit s pravidly **zvukové modulace řečového projevu**. Každý jazyk má svoji větnou melodii, kterou se odlišuje od jiných jazyků (často podle odlišné větné melodie poznáme člověka jiné národnosti, ačkoliv mluví správně česky). Postupně se seznámíme s pravidly **frázování, větným přízvukem a intonací**, které dodávají řeči melodickou proměnlivost a zvýrazňují osobnost mluvčího.

2.7.1 FRÁZOVÁNÍ

Frázování je členění věty na kratší nebo delší tzv. **větné úseky**. Pauzy děláme také tam, kde se potřebujeme nadechnout, ale při frázování se snažíme o to, aby části vět, které k sobě **významově** patří, nebyly od sebe oddělovány (např. pauzou, větným přízvukem, změnou melodie řeči). Dělení vět na kratší a delší úseky závisí také na našem mluvním tempu. Čím rychleji mluvíme, tím delší úseky věty pronášíme a naopak. Frázování je závislé na druhu projevu, na našich osobních zvyklostech a také na tom, jaký cíl svým projevem sledujeme.

Pamatujme

- Správné frázování zpřehledňuje veřejnou promluvu a umožňuje porozumění obsahu řeči.
- Nevhodné členění řeči může ovlivnit smysl věty i celý kontext našeho sdělení. Posluchač, který text nezná, vnímá každou zaslechnutou pauzu jako významnou. Proto každá nádechová pauza se musí krýt s pauzou významovou.

Cvičení

Umístění pauz

(Umístění pauz označujeme svislými čarami.)

Výstavba veřejného mluveného projevu | a také plynulé přechody jeho částí | jsou velmi náročným požadavkem | na přípravu řečníka.

Snažíme se nerozdělovat těsná spojení, která k sobě ve větě významově patří (např. přívlastek od podstatného jména: *velmi náročným požadavkem* apod.)

Další příklad je z knihy V. Vančury *Obrazy z dějin národa českého*. (Převzato: Hůrková, J., Makovičková, H. *Základy jevištní mluvy 1*, Praha: SPN 1983, s. 43.)

Mezi povodím řeky | která se nazývá Visla | a proudem | jemuž je jméno Dněpr | ležela stará vlast slovanská | Na severu svažovala se | k nízkému pobřeží moře Baltického | a na straně polední | ohraničovalo ji horstvo | jemuž se dostalo jméno Karpaty.

V další ukázce si naznačíme správné frázování (členění textu na promluvvé úseky) a větný přízvuk. Sledujeme rytmus vdechů a výdechů a dbáme na správnou artikulaci. Čteme nahlas ukázkou z knihy Miloše Macourka:

Představte si poštovní známku, novou poštovní známku, je krásná a čistá, má světlé barvy, samé veselé tóny jako malé svěží preludium, a když se usměje, vidíte bílé zoubky, droboučké bílé zoubky, jeden jako druhý. A známka sní o tom, že si pro ni přijde velký, elegantní dopis, který bude příjemně vonět a bude plný krásných slov – miluji Vás, bez Vás nemá můj život smysl, řekněte ano a pojedeme spolu někam daleko... Takhle sní ta malá poštovní známka a přivírá oči. A jak tak sní, opravdu, objeví se zčista jasná veliký, elegantní dopis a říká, hledal jsem Vás, jste krásná a čistá, máte veselé barvy, samé svěží tóny jako malé preludium, řekněte ano a pojedeme spolu někam daleko, ale známka je zcela zmatená, něco jiného je snít a něco jiného rozhodnout se doopravdy, a dopis mluví velmi naléhavě, bez Vás nemá můj život smysl, myslím to naprosto vážně, a mluvím pravdu, dopis je bez známky holý nesmysl, to jistě chápete. Ale známka se nemůže rozhodnout, myslí si, jsem tak hezká, tak čistá a poštovní razítka jsou tak ošklivá a hrubá, život je tvrdý, jak budu vypadat, přestanu se líbit, co když to není ten pravý dopis, a tak se tváří nepřístupně, jako by neslyšela. Ale dopis opakuje své, je to přece dopis, umí mluvit, na nějakém slově nezáleží, dovede prosit a vyhrožovat, znáte to, a známka přemýšlí a říká si, nesmím být tak neúspěšná, to by se mi mohlo nevyplatit, a má pravdu, dopisy mohou být i nevyplacené. A tak známka opravdu neví, co má dělat, ta malá známka je velice nešťastná,

dá se do pláče, dá se do malého půvabného pláče, slzy se jí lepi po tváři a dopis ji chlácholivě obejme a ona poznává, že je přilepena, přilepena pevně, na život a na smrt, a než se stačí usmát, jsou spolu v poštovní schránce, kde jsou stažené žaluzie, a to je začátek jejich dlouhé svatební cesty.

M. Macourek: Poštovní známka

2.7.2 VĚTNÝ PŘÍZVUK

Větný přízvuk nám umožňuje významové a také rytmické a melodické členění věty. Již jsme se zmínili o tom, že v češtině má každé slovo přízvuk na první slabice. Slovní přízvuk je důležitý pro rytmus řeči, ale nemá v češtině funkci významově rozlišovací. Chceme-li zdůraznit určité slovo, můžeme zvýraznit přízvuk tohoto slova. Jedná se o tzv. **větný přízvuk** (důraz).⁷ Větný přízvuk je vždy spojený s **významovým jádrem výpovědi**, s nejzávažnějším slovem věty. V češtině klademe větný přízvuk v neutrální větě na poslední slovo věty nebo větného úseku. Například:

*Pojedeme **na prázdniny**. Vrátila se **ze zaměstnání**. Půjdeme **na návštěvu**. Včera jsme dostali oznámení, že se máme dostavit **k soudu**.*

Větný přízvuk, důraz je důležitý pro výstižné a srozumitelné vyjádření myšlenky mluvčího. Vyjadřuje jím své osobní stanovisko, postoj k obsahu sdělení. Například:

*To bylo **krásné**. To je váš **úkol**.*

*To **bylo** krásné. To je **váš** úkol.*

*To bylo krásné. To **je** váš úkol*

Změna místa větného důrazu může změnit i smysl věty. Příkladem může být ukázkou věty z *České výslovnostní normy* J. Hůrkové, 1995, str. 43:

*Děti zasadily v parku **lípu** (a nikoli břízu).*

*Děti zasadily v **parku** lípu (a nikoli na zahradě).*

⁷ V češtině můžeme slovo zdůraznit i změnou slovosledu – zdůrazněné slovo umístíme na začátek nebo na konec věty – nebo také výběrem slov, například příslovcí, které zdůrazňují, zesilují výraz.

Děti **zasadily** v parku lípu (a nikdy poškodily, polámaly).
Děti zasadily v parku lípu (a nikoliv dospěli).

Pamatujme

Větný přízvuk bychom si měli vždy v mluveném nebo ve čteném textu označit předem, zvláště nejsme-li autory textu nebo projevu.

Cvičení

V následujícím textu K. Čapka budeme v jeho přípravě dbát na správné frázování a umístění větného přízvuku. Pečlivě vyslovujeme, zejména vysoké samohlásky **I, Í**.

Říká se, že příroda k nám mluví tisícerym hlasem: pokud jde v této orchestrální instrumentaci přírody o nástroje dechové, říkáme, že vítr (počínaje vánkem a končíc vichřicí desátého stupně) ševlí, šepotá, šustí, šumí, hučí, duje, hvízdá, kvílí, fíčí nebo burácí. Vědecky se vítr klasifikuje podle síly; dostane příslušné číslo podle stupnice síly a může jít. Musí to mít číslo, aby to bylo vědecké; například bylo by naprosto nevědecké, kdyby stupnice větru vypadala takto:

Vánek, co rozechvěje chmýří
na semínku koniklecovém.

Vánek, jenž rozkmitá lupení osiky.

Větřík čeřící stébla ovesná.

Větrík prach zvedající.

Vítr klobouky beroucí.

Vítr sukně obracející.

Vítr koruny stromů ohýbající.

Vítr vývěsní tabule strhující.

Vichřice stromy vyvracející.

Orkán čili pohroma živelní, jaká v našem kraji pamětníka nemá.

Ale vítr není dostatečně charakterizován jen silou a směrem, nýbrž má i svůj význačný zvuk. Každý řádný vítr zní jinak; ještě než oči otevřete, můžete odhadnout, jaký toho dne vítr vane. Jinak se ozývá vítr od oceánu, těžký vláhou, a jinak si foneticky počíná suchý vítr od východu. Vítr se-

verních směrů fíčí ostře a vyluzuje hlas meluzíny; huláká a hvízdá pronikavě a drobet rošťácky, je čilý a podněcující; člověk v severním větru je rád doma, rád ve městě, rád u své práce. Západní vítr plný mořské vláhy je nejpožehnanější; opírá se celou váhou a zešíroka do plachet našeho života, ale neprodírá se do skulin, nehvízdá ve štěrbinách, nekvílí jako strašidlo, nýbrž široce, vlhce hučí a duje jako velká voda, jako varhany, jako zpívající sbor mužů. Východní vítr, vyschlý jako trn, surově mrazivý v zimě a palčivý v létě, vítr stepní a tatarský, je nadán monotónní zpěvností: táhle skučí a mečí jako muezzin, zpívá dlouze modulovaným falzetem a vysušuje mysl lidské nudou a nechutí.

Jižní vítr je vzácný; je to dobrodružný a citový vítr teple dýchající nebo hluboce dunící, smyslný a bouřlivý. Z těch všech hlasů nejkrásnější je vlhký a mužný hukot západu, veliký vítr moří, měst a lesů.

I jejich nápěvy jsou různé: východní vítr duje se zoufalou a nekonečnou nevyčerpatelností; jižní si přehrává plynule a virtuózně od zjihlého vanutí po vášnivý poryv; severní fouká napřeskáčku, kdežto západní vane téměř ve slokách, od rázného nasazení po tichý oddych a zase znovu; snad pro to strofické členění vydrží při dechu po většinu roku. A jen při západním a jižním větru si můžete najít závětrí; severní vítr se příliš vrtí, takže proklouzne každou ulicí; a východní vítr je do omrzení bezoddyšný, že se jaksi roztéká a zaplaví každý kousek prostoru – ať jdete kterýmkoli směrem, štípe vás v očích jeho palčivý prach.

Toto jest svědectví o větru v našich končinách.

K. Čapek: K fonetice povětří (úryvek)

2.7.3 INTONACE

Intonace je střídání výšky a síly hlasu v průběhu mluvené řeči. Při běžné mluvě člověk moduluje svůj hlas asi v šesti tónech. Vlnění hlasové výšky také nazýváme **melodií řeči**, hovoříme o **větné melodii**, **melodickém přízvuku**. Jsme citliví na vyšší tóny, které slyšíme při citovém vzrušení, nižší tóny vnímáme s vážností, spojujeme je se závažným obsahem řeči.

Intonace v mluveném projevu naznačuje, zda jde o větu ukončenou – je-li oznamovací, tázací nebo rozkazovací, anebo zda bude věta pokračovat.

Intonací vyjadřuje mluvčí i svůj **citový postoj k pronesené myšlence**. Například větu *Odcházím*. můžeme říci klidně, ale i ironicky, rozmrzele apod.

V češtině má ukončená věta oznamovací, rozkazovací nebo tázací (začínající slovy *co, jak, kam*) pronesená bez citového zaujetí **klesavou intonací**. Odborně se intonačnímu vyznění říká **kadence**. Například:

Vrátili se z dovolené.
Vraťte se z dovolené!
Kdy se vrátili z dovolené?

—
—
—

Odlíšné intonační vyznění mají otázky zjišťovací, na něž odpovídáme slovy *ano* nebo *ne*. Vyznačují se **stoupavým intonačním zakončením** přízvukové slabiky. Například:

Přijel sám? *Přišel domů?*

—
—
—

Stoupavým intonačním průběhem ve větě také naznačujeme, že věta bude pokračovat. Například:

Vrátíl se domů, ale nikdo ho nečekal.

—
—

Pamatujme

- Správná intonace přispívá k pochopení mluveného textu. Uzavírá věty a větné úseky a od dalších vět a větných úseků je odděluje. Její pomocí rozlišujeme věty bez citového zabarvení od vět s bohatým emocionálním akcentem.
- Nedostatečná intonace vede k monotónnosti promluvy. Zvuková jednotvárnost oslabuje pozornost posluchačů, je nezáživná a nepřehledná.

Současně s intonací se uplatňuje i **barva hlasu**, která je naší individuální charakteristikou, kterou se odlišujeme od ostatních lidí. Zabarvení hlasu je podmíněno anatomicko-fyziologickými zvláštnostmi každého jedince. Barva hlasu je součástí kultivovaného přednesu, je charakteristikou, která, je-li tónově bohatá, znělá a příjemná, upoutá posluchače již na počátku řeči. Již Quintilianus před devatenácti stoletími učil, že *to, co uráží ucho, si nepadně získává přístup k mysli*. Změnou barvy hlasu můžeme v souvislosti s intonačním průběhem členit mluvený projev.

Více než výškou a barvou hlasu můžeme myšlenku v mluveném projevu zdůrazňovat **silou hlasu**. Proměna hlasitosti (i ztišením hlasu) spolu se změnou mluvního tempa nám pomáhá stupňovat nebo zeslabovat závažnost sdělení. Změna síly hlasu může být podmíněna i citovým vzrušením. Při modulování řeči silou hlasu bychom měli být střídmi a brát v úvahu velikost místnosti, kde promlouváme, počet posluchačů, využití techniky. Snažíme se chránit hlasivky a dodržovat hlasovou hygienu, zejména hovoříme-li delší dobu.

Cvičení

Následující text od Ilji Hurníka si připravíme ke čtení. Označíme si správné frázování. Při čtení nahlas dbáme na přirozenou intonaci vět.

Mám chatu u řeky.
Meditoval jsem jednou na břehu, když tu řeka promluvila:
„Jsem znepokojena.“
„Svěřte se mi,“ řekl jsem.
„Jistý skladatel pořídil můj hudební portrét. Podle mínění všech opravdu věrný. Od té doby jsem se však změnila. Postavili přehradu, takže jsem zesílila v bocích, nosím teď mosty na šlji a změnila jsem účes, již nemám vlny. Obávám se, že můj skladatel bude kompromitován, až svět zjistí, že obraz neodpovídá skutečnosti.“
„Neobávejte se,“ řekl jsem, „svět ten obraz miluje. O obraz mu jde, nikoli o model.“
„A skladateli?“
„Myslím, že rovněž.“
Ztichla zklamaně: „Tak jemu nešlo o mne... A já mu myla nohy.“ Pak se rozčeřila touhou. „Přála bych si nový portrét. Nechtěl by ses ho ujmout?“

Vzpomněl jsem si, že zrovna dokončuji fugu pro orchestr. „Velmi rád,“ řekl jsem. „Váš portrét je již vlastně hotov.“ Chtěl jsem si ji naklonit, blížila se doba povodní.

Jednoho dne jsem otevřel okno u chaty a pustil pásek. „Slyšíte, to je váš portrét!“ zvolal jsem. Když fuga skončila, pravila řeka rozpačitě: „Je to krásné! Ale jsou v tom přehrady?“

„Ovšem, několik.“

„Jaksi jsem je nepostřehla.“

„Nelze říkat vše po lopatě. Dnes se cení především umění náznaku.“ Nezdála se zcela přesvědčena. Po chvíli pravila nesměle: „Nemohl bys dát nakonec ta dvě rach, rach? Aby bylo vidět, že jsem to opravdu: já...“

(Ilja Hurník: Vltava – ukázka z textu)

2.7.4 MLUVNÍ TEMPO

K důležitým modulačním prostředkům mluvené řeči patří **mluvní tempo**. Označujeme jím rozložení mluvené řeči v čase. Je individuální charakteristikou člověka, závisí na jeho temperamentových vlastnostech. Lidé dynamičtí, vitální, čilí hovoří rychlejším mluvním tempem než lidé s pomalejším psychomotorickým tempem, klidní, rozvláční.

Mluvnické tempo závisí také na věcném obsahu promluvy a na našem postoji ke sdělovanému slovu. Obvykle věci, které pokládáme za známé a nepřikládáme jim důležitost, říkáme rychleji než obsah řeči, který je závažný, ojedinělý. Pomalejší mluvnické tempo volíme také při citování textu, popřípadě v závěrech řeči.

Na mluvnickém tempu záleží také členění řeči na větné úseky. Hovoříme-li rychlým mluvnickým tempem a vytváříme-li dlouhé větné úseky, jsme pro druhé nesrozumitelní a málo sdělní.

Rychlé mluvnické tempo vede často k nesprávnému vyslovování hlásek a hláskových spojení, někdy i k vynechání celých slabik (například *poněvadž* [páč], *výjimečný* [vímečný], *všiml si* [šimsí]). Naopak příliš pomalé mluvnické tempo bez větného důrazu vede v mluvené řeči k monotónnosti projevu a vyvolává nezáměr posluchačů.

Pamatujme

Vhodná volba mluvnického tempa přispívá ke srozumitelnosti a přehlednosti naší promluvy. Mluvnické tempo volíme po zvážení svých mluvnických zkušeností a schopností.

Již v řeckých a v římských rétorických školách byly součástí řečnického umění hlasový projev, pohyb a mimika. Antická rétorika kladla důraz na sílu hlasu a intonaci, na hospodaření s dechem a na pauzy v přednesu. Učebnice rétoriky obsahovaly rady pro zacházení s hlasovými orgány a popisovaly působivost hlasových prostředků.

Na závěr kapitoly uvádíme slova Radovana Lukavského:

Když někdo tu a tam vidí můj pracovní text, i se mě zeptá, co ty klikyháky v něm znamenají? Je to můj zcela osobní přístup k přípravě textu, který mám tlumočit. Některá slova ve větě, jak známo, k sobě víc patří, některá je třeba víc zdůraznit, aby posluchač každé větě rozuměl a vnímal smysl celého sdělení. Orientaci v delších a složitějších textech mi tedy usnadňuje naznačené spojení slov do mluvnických taktů – tzv. „logické členění“ – včetně logických důrazů v každém z nich. Jsou to pro mě jakési turistické značky při putování čteným textem. To ovšem neznamena, že se jimi pak musím úzkostlivě řídit – důležité je, že si je udělám – a jsem k jeho sdělení připraven. Nemůže se mi pak stát, že začnu mluvit větu – a nevím, o čem to bude a jak to skončí – jak se to stává odvážlivcům, kteří si věří, že každý text dovedou přečíst hned napoprvé, že k jeho přečtení stačí umět číst.

Posidipos: Dva názory

I.

Jakou cestou se mám brát životem? Veřejná činnost
sváry a nesnáze jsou, doma pak svízele a strast,
nesmírná lopota v polích a na moři obavy stálé,
v cizině musíš se bát, jestliže majetek máš,
nemáš-li, těžko je žít. Máš manželku? V úzkostech budeš!
Nejsi-li ženat, pak žiješ stále víc opuštěn, sám.
S dětmi starosti jsou, však bez dětí život je bídný;
mládí nemívá rozum, stáří zas postrádá síl.
Zbývá jediná volba z těch krajností dvou: buďto nikdy
nepřijít na svět, neb hned zemřít, jak zrodí se kdo.

II. / Métrodóros: /

Životem všelikou cestou se ubírej. Veřejná činnost
slávu ti dá, věhlasné činy, doma pak oddech a klid,
v polích je přírody vděčnost, a na moři dosáhneš zisku,
v cizině roste ti sláva, jestliže majetek máš,
nemáš-li, víš to jen sám. Máš manželku? Domácnost šťastná!
Nejsi-li ženat, pak žiješ lehce a volně jak pták.
S dětmi je radostný život, kdo nemá je, nepozná starost;
mládí má nadbytek síl, stáří je moudré a ctné.
Z oněch krajností dvou, "buď nepřijít na svět, neb ihned
zemřít", si jedinou nezvol. V životě dobré je vše!

Obr. 1 Ukázka z knihy Radovana Lukavského: *Moje nejmilejší verše* (1996)

3. DRUHY ŘEČNICKÝCH PROJEVŮ

Být dobrým řečníkem vyžaduje osobnostní předpoklady, hluboké a široké znalosti problému, o němž bude prosloven projev. V hodinách rétoriky jsme se přesvědčili, že mluvit srozumitelně, věcně správně a přesvědčivě se může naučit většina lidí. Potřebná je motivace a vnitřní zaujetí, které vkládáme do mluveného projevu, a také snaha po trvalém zlepšování jeho vyznění. Důležité jsou i teoretické znalosti o povaze mluveného slova, které předcházejí výcvik praktických dovedností. V kontaktu s posluchačem musíme vzít v úvahu nejen jeho znalosti, zájmy a praktické potřeby, ale i vlastní možnosti přednesu mluveného projevu.

Veřejné mluvené projevy rozdělujeme do dvou slohově odlišných typů:

- V prvním z nich působíme na rozumové schopnosti posluchačů, snažíme se je přesvědčit fakty a logickou argumentací. Zaměřujeme se na **obsahovou stránku projevu**, naším cílem je sdělení nových poznatků. V projevech převládá věcná, informativní složka.
- Druhý typ mluvených projevů se zaměřuje na **formální, výrazovou stránku projevu**. Působíme na emocionální stránku posluchačů a využíváme k tomu jazykové prostředky z umělecké slohové tvorby (například zvolání, stupňování výrazů, obrazná pojmenování apod.).

Uvedené typy mluvených projevů se nevyskytují vždy ve stroze čisté podobě. Například u popularizačních přednášek se snažíme hledat kompromis mezi oběma slohovými typy. Řečník by měl vždy najít správnou rovnováhu mezi obsahem a formou. Pro potřeby praxe a pro přípravu studentů do hodin rétoriky uvádíme v dalším textu pojednání o nejčastějších mluvených projevech spolu s ukázkami.